

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Олександр ДЗЮБЛЮК

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ

У статті розглядаються особливості організації банківського кредитування реального сектора в умовах фінансової кризи та аналізуються причини виникнення кризових явищ, пов'язані із кредитною діяльністю банків. Обґрунтовуються напрями подолання негативних тенденцій і стимулювання кредитних відносин банків із суб'єктами ринку на макро- та мікроекономічному рівнях.

Ключові слова: *кредитування, кредитні відносини, кредитний портфель, фінансова криза, Національний банк, комерційні банки, реальний сектор.*

Особливості перебігу економічних процесів в умовах світової економічної кризи визначають руйнівний вплив, передусім, на фінансовий сектор господарства, нівелюючи можливості банківських установ з організації кредитування підприємств і населення, що є необхідною умовою розширеного відтворення. Попри те, що на початках кризою були охоплені лише ринки банківських послуг і, передусім, іпотечного кредитування в розвинутих країнах, упродовж останнього періоду вони поширили свою дію на, практично, усі сектори світової економіки. *Актуальність дослідження* дії низки внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на економічний розвиток України в умовах світової фінансової кризи визначається необхідністю з'ясування тих проблемних аспектів, які, по суті, зруйнували досягнуту за попереднє десятиліття макроекономічну і фінансову стабільність в державі та стали ознаками недовіри суб'єктів ринку до тієї економічної політики, яка проводилась державними інститутами і яка мала б забезпечувати пом'якшення негативних наслідків надмірної відкритості вітчизняного господарства та його нераціональної структури. Наслідком зазначених процесів стали підриг довіри до банківської системи, згорання інвестиційних процесів та значна девальвація гривні, а також, що головне, зниження рівня кредитної активності аж до повної зупинки банківського кредитування.

Указані обставини *вимагають розв'язання важливої макроекономічної проблеми*, пов'язаної з обґрунтуванням системи заходів щодо розширення можливостей банківських установ з організації кредитування реального сектора, позаяк необхідною умовою подолання кризових явищ і відновлення виробничого зростання є активізація банківської діяльності у напрямі надання грошових ресурсів суб'єктам ринку у процесі реалізації завдань щодо забезпечення неперервності кругообороту капіталів підприємств і стимулювання споживчих можливостей населення.

© Олександр Дзюблюк, 2010.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, характеризує широкий спектр робіт провідних вітчизняних і зарубіжних економістів з приводу необхідності удосконалення процесу банківського кредитування. Дані пропозиції відображені у працях таких фахівців, як А.С.Гальчинський, А.М.Мороз, М.І.Савлук, Л.О.Примостка, С.Андрюшин, Р.Л.Міллер, Д.Д.Ван-Хуз [1, 2, 3, 4, 5, 6] та ін. Проте *невирішеною частиною проблеми* залишається пошук конкретних шляхів активізації кредитного процесу в банківських установах як необхідної умови подолання наслідків фінансової кризи. Розглядові зазначених проблем і присвячена дана стаття.

Складні умови розвитку вітчизняної економіки упродовж останніх років безпосередньо позначаються і на діяльності банківської системи та виконанні нею свого основного макроекономічного завдання – кредитного обслуговування суб'єктів ринку. При цьому стрімкий розвиток кризових явищ і процесів в економіці загалом і у банківському секторі зокрема, що розпочався в останньому кварталі 2008 року, відбувався на тлі попереднього тривалого і стрімкого зростання основних показників діяльності банків. Так, тільки напередодні кризи за 9 місяців 2008 року, за даними Національного банку України, активи банків збільшилися на 26%, кредити, надані в реальний сектор економіки і населенню, зросли на 29%, зобов'язання банків збільшилися на 25%, кошти фізичних осіб зросли на 24%, регулятивний капітал банків зріс на 34% [7, 92, 112].

Однак, така динаміка кредитної діяльності банківського сектора нашої країни супроводжувалася також і нагромадженням низки проблем, серед яких можна відзначити, зокрема, зростання обсягів активних операцій банків, передусім, споживчого кредитування та кредитування в іноземній валюті, а також нарощування кредитних операцій при значних розривах за строками між активами і пасивами та при недостатньому рівні концентрації та розпорошеності банківського капіталу.

Особливо проблематичною виглядає кредитна сфера діяльності комерційних банків, де гонитва за клієнтом і нехтування ризиками призвели до тих труднощів, які виявилися після початку кризи. Адже суттєві спрощення процедури отримання кредитів призвели до того, що за два роки, які передували кризі, обсяг наданих банками кредитів зріс майже утричі. При цьому, більше половини загального їх обсягу припадало на кредити, надані в іноземній валюті (на початок 2008 – 52%), що було зумовлено більш низькими процентними ставками за такими кредитами, а також із значним ступенем доларизації вітчизняної економіки, за якої для більшості громадян іноземна валюта протягом тривалого часу залишалася основним засобом заощадження коштів. Кредити ж, надані фізичним особам, протягом останніх двох передкризових років зростали вищими темпами, ніж кредити, надані суб'єктам господарювання (3,5 раза порівняно з 2,8). До того ж, значна частка кредитів, наданих фізичним особам, були кредитами на придбання товарів іноземного виробництва (авто, побутова техніка, мобільні телефони тощо), тобто, через вітчизняний банківський сектор, фактично, відбувалося фінансування іноземних виробників.

Очевидно, що такі масштаби банківського кредитування реально далеко не завжди відповідали справжнім можливостям позичальників повертати отримані кредити, позаяк самі позичальники не можуть об'єктивно, виходячи із власних можливостей і перспектив, оцінити наслідки інфляції, ризик безробіття, зростання цін, зменшення доходів. Але ці фактори мали б оцінювати банки, надаючи кредити, чого, власне, не було зроблено.

Попри це банківська система навіть напередодні кризи мала достатній запас

ліквідності – обсяги ліквідних коштів банків удвічі перевищували їх потреби для проведення поточної діяльності. Разом із тим, можливості реалізації банківською системою функції фінансового посередництва на кредитному ринку, по суті, звелися нанівець в умовах наростання недовіри вкладників до банківських установ і масованого відтоку грошових коштів з депозитних рахунків. Так, протягом останніх трьох місяців 2008 року (з 01.10.2008 до 01.01.2009) кошти фізичних осіб у національній валюті зменшилися на 19 млрд. грн. (на 15%), в іноземній валюті – на 2 млрд. дол. США (на 13%); кошти суб'єктів господарювання в національній валюті зменшилися на 11 млрд. грн. (на 12%), в іноземній валюті – на 0,3 млрд. дол. США (на 3,5%) [7, 91].

Утім потрібно відзначити, що тривожні сигнали, які свідчили про настання проблем у сфері кредитної діяльності банків, почали надходити ще задовго до безпосереднього початку кризи у жовтні 2008 року. Так, після прискорення темпів зростання кредитних вкладень до 178,0% у січні в річному обчисленні, вже у лютому-вересні 2008 року спостерігалась тенденція до поступового уповільнення темпів зростання кредитів (154,1% у вересні в річному обчисленні). Дана ситуація була зумовлена зниженням темпів зростання ресурсної бази банків через дію таких факторів як: ускладнення умов доступу до зовнішніх джерел фінансування; погіршення фінансового стану підприємств; зниження платоспроможності населення; необхідність виконання вимог Національного банку України, спрямованих на стримування кредитної активності банків, які не мали для цього необхідного обсягу кредитних ресурсів відповідної строковості. Крім того, відбувалося уповільнення темпів кредитування в іноземній валюті протягом лютого-вересня 2008 р. за рахунок зниження темпів зростання довгострокового кредитування. Чинниками такої динаміки були заходи Національного банку України, спрямовані на зниження валютних ризиків, а також розгортання світової фінансової кризи, що обмежило залучення банківським сектором нашої країни коштів за кордоном для здійснення активних операцій.

Однак, незважаючи на проблеми з ліквідністю, які виникли наприкінці 2008 року, банки продовжували кредитування юридичних осіб у національній валюті. Заборгованість за кредитами суб'єктів господарювання за жовтень–грудень 2008 р. у національній валюті зросла на 27 млрд. грн., або на 14%. Та все ж зниження попиту на вітчизняну продукцію на світових ринках та зменшення попиту на внутрішньому ринку призвело до погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання, а в окремих випадках – до їх дефолту і, як наслідок – до неповернення кредитів банкам. За останні три місяці 2008 року скоротилися й обсяги кредитів, наданих фізичним особам: у національній валюті – майже на 3 млрд. грн. (4%) і в іноземній валюті – на 1,1 млрд. дол. США (4%). Унаслідок девальвації гривні щодо долара США та євро зменшилася спроможність позичальників погашати свою заборгованість перед банками, насамперед за кредитами в іноземній валюті, що спричинило зростання частки проблемних кредитів фізичних осіб у структурі кредитного портфеля банків.

Загальний обсяг заборгованості за кредитами, наданими підприємствам, на 01.01.2009 р. становив 443,7 млрд. грн. Хоча у лютому-вересні 2008 року темпи зростання цього кредитування постійно зменшувались у річному обчисленні, у жовтні-грудні вони значно прискорилися і за підсумками 2008 року (170,3%) перевищили рівень 2007 року (162,3%), в основному, за рахунок зростання кредитів у іноземній валюті. А кредити, надані населенню, на 01.01.2009 р. становили 280,5 млрд. грн., які спрямовувались переважно на поточні потреби, частка яких у загальному обсязі заборгованості становила 67,3% [7, 112].

Потрібно відзначити, що з метою мінімізації впливу негативних наслідків світової фінансової кризи на кредитну активність вітчизняних банківських установ Національним банком були вжиті деякі кроки щодо посилення роботи банків з управління кредитними ризиками. Зокрема, йдеться про такі заходи як: підвищення коефіцієнтів резервування за ступенем ризику за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає джерел надходжень валютної виручки; посилення вимог щодо оцінки фінансового стану позичальників – фізичних та юридичних осіб, у кредитних договорах з якими немає письмової згоди на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про них; підвищення вимог щодо якості прийнятого забезпечення; зобов'язання банків резервувати кошти на окремому рахунку в Національному банку України в розмірі резерву, сформованого за кредитними операціями з позичальниками, у яких немає джерел надходжень валютної виручки тощо.

Однак, попри це, головним фактором впливу на кредитну діяльність комерційних банків уже упродовж усього 2009 року стала низька економічна активність, зумовлена недостатнім внутрішнім та зовнішнім попитом, а також низьким рівнем інвестицій. Реальний ВВП у 2009 р., за даними Міністерства економіки України, скоротився на 15%, а показник виробництва базових галузей, за оцінками Національного банку України, знизився на 20,2% [7, 3]. А такі обставини, як зменшення у 2009 р. купівельної спроможності населення (внаслідок скорочення реальної заробітної плати на 9,2%), погіршення фінансового стану підприємств (негативний фінансовий результат становив 15,6 млрд. грн.), а також зниження зовнішнього попиту та світових цін, що позначилось на зменшенні надходжень від експорту товарів і послуг (на 36,7%), у сукупності стали факторами обмеження впливу кредитної діяльності банків на розвиток реального сектора економіки.

Попри це кредити, надані підприємствам, протягом 2009 року зростали, але повільнішими темпами, ніж у 2008 році. На початок 2010 року їх обсяг становив 462,2 млрд. грн., або збільшився за 2009 рік на 43,9 млрд. грн., тобто на 4,2% (у 2008 році зростання становило 183,2 млрд. грн., або 70,3%). Це більшою мірою було пов'язано як із дефіцитом коштів у окремих банків, так і з погіршенням фінансового стану підприємств. Що ж до кредитування населення, то на початок 2010 року обсяги цих кредитів становили 241,2 млрд. грн., тобто за 2009 рік їх величина скоротилась на 39,2 млрд. грн., або на 14,0%, у тому числі у національній валюті – на 15,4%, в іноземній – на 13,4%. Темпи падіння спостерігались як за короткостроковими кредитами (за рік на 19,0%), так і за довгостроковими (на 13,4%) [7, 40]. Основними причинами цього було погіршення платоспроможності населення внаслідок зменшення його реальних доходів, наявність значних фінансових ризиків, існуюча заборгованість за раніше отриманими кредитами та певне посилення вимог банків щодо оцінки кредитоспроможності клієнтів. Крім того, зниження кредитування домогосподарств у 2009 році відбулося, в основному, унаслідок скорочення споживчих кредитів, обсяги яких зменшились за рік на 49,0 млрд. грн., або на 26,3%, переважно за рахунок кредитів у доларах США (у гривневому еквіваленті – на 32,9 млрд. грн.). Така ситуація була, певною мірою, пов'язана із реструктуризацією заборгованості з іноземної валюти в національну. Утім, не виключено, що уповільнення темпів розвитку кредитування можливо було більше викликане спробами як підприємств, так і громадян скоротити залежність від позикового фінансування, ніж введенням більш жорстких і продуманих стандартів кредитування комерційними банками.

Разом із тим, цілком очевидно, що подальші перспективи реалізації комплексу

антикризових заходів щодо подолання економічного спаду і переходу у фазу економічного зростання значною мірою залежатимуть від активізації кредитних відносин банків із реальним сектором економіки та надходження в оборот грошових ресурсів задля стимулювання виробничої активності та споживчого попиту. Банки при цьому мають приймати виважені, конкурентоспроможні рішення, які б задовольняли вимоги їхніх клієнтів у грошових ресурсах, що повинні надходити в економіку з метою отримання доходу за прийнятної рівня ризику. Проте реалізація цих заходів можлива лише за умови прийняття відповідних рішень як на макрорівні – через відповідний регулятивний вплив Національного банку і уряду, так і на мікрорівні – через управлінські рішення самих комерційних банків, кінцевою метою котрих має бути недопущення будь-яких кризових явищ у банківському секторі, усунення небезпеки паніки і відтоку коштів з банківських установ та підриву їхньої ліквідності і, як наслідок, зупинки кредитування економіки.

На макроекономічному рівні заходи щодо оптимізації кредитної діяльності банківської системи країни мають бути спрямовані на забезпечення її стабільної роботи і недопущення підриву ліквідності, а також на стимулювання кредитних відносин із різними групами позичальників. До числа таких заходів необхідно, передусім, віднести наступні.

По-перше, потрібно пам'ятати, що все ще слабкими залишаються капітальні позиції комерційних банків, що обмежує можливості розширення їх присутності на кредитному ринку, а відтак потребує вжиття заходів із стимулювання з боку державних регулятивних органів щодо нарощування капіталізації банківських установ. Йдеться, передусім, про заохочення процесів злиття банківських капіталів, встановлення спрощених порядків збільшення статутного капіталу за рахунок коштів акціонерів банку та інвесторів і реорганізації банків за рішенням власників, розширення можливостей капіталізації банків за участю держави.

По-друге, з метою підвищення доступності банківського кредитування для підприємств реального сектора, котрі потребують поповнення за рахунок кредиту оборотних коштів, урядом можуть бути вжиті заходи щодо спрощення процедури надання державних гарантій, а також субсидування процентних ставок для пріоритетних галузей економіки – сільського господарства, машинобудування, транспортної інфраструктури, малого бізнесу. Йдеться про необхідність збереження і посилення, в тому числі і за допомогою банківських кредитних ресурсів, промислового і технологічного потенціалу та сприяння розвитку тих підприємств, котрі інвестують кошти у виробництво і створення нової продукції, а також підвищення продуктивності праці. Необхідно також забезпечити поступове зниження ставки рефінансування за кредитами Національного банку, що мало б підвищити доступність кредитів для реального сектора економіки і населення, стимулювати виробництво і внутрішній попит, а також сприяло б реструктуризації уже виданих позичок, перспективи погашення яких нині є сумнівними.

По-третє, з метою забезпечення стійкості вітчизняного фінансового ринку потрібно розробити чіткі процедури санації комерційних банків, що відчувають труднощі, однак стійкість яких є важливою з огляду на забезпечення стабільності усієї банківської системи країни. При цьому потрібно розуміти, що коштами мають забезпечуватись життєздатні банки, проблеми в яких виникли не через надмірно ризиковані операції і усіяні невиробничі витрати, а внаслідок глобального погіршення ринкової кон'юнктури. Тому усіяко потрібно підтримувати саме ті банки, кредитна політика яких спрямована

на фінансування виробництв і технологій, які забезпечують розвиток економіки на інноваційних засадах.

По-четверте, необхідно посилити контроль над ризиками комерційних банків з боку Національного банку України на основі впровадження науково обґрунтованої системи стандартизації і аналізу банківських ризиків з урахуванням рекомендацій угоди Базель II. В сучасних умовах необхідно удосконалити систему законодавчих і нормативних актів, спрямованих на регулювання банківського сектора з огляду на те, що існуюче нині фінансове і банківське законодавство не сприяє вирішенню проблем, зумовлених фінансовою кризою. Адже якщо ідеться про захист прав кредиторів, то потрібна єдина система обліку і реєстрації заставленого майна, створення механізму арешту майна за позовами банків, формування більш диференційованих критеріїв оцінки кредитоспроможності позичальників.

По-п'яте, потрібно розглянути можливості створення спеціалізованої фінансової установи, яка б могла впорядкувати роботу із проблемними активами, що сприяло б підвищенню фінансової стійкості банківського сектора, його ліквідності та здатності виконувати зобов'язання перед вкладниками і кредиторами. Адже єдина уніфікована система класифікації банківських активів сприятиме їх адекватній оцінці та можливості виведення із активів балансів банків. Джерелами коштів для функціонування такої установи могли б стати як ресурси стабілізаційного фонду уряду, так і кошти, залучені від міжнародних фінансових організацій.

Необхідно особливо підкреслити, що реалізація указаних заходів може бути лише частиною цілеспрямованої політики держави, пов'язаної із оздоровленням реального сектора, збалансуванням державних фінансів та досягненням макроекономічної стабільності разом із підвищенням ефективності функціонування банківського сектора економіки.

На мікроекономічному рівні, що визначає організацію кредитної діяльності комерційних банків, основними заходами щодо оптимізації кредитного процесу можуть стати, зокрема, такі:

- розширення об'єкту аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників з урахуванням їх виробничого потенціалу на основі оцінки внутрішніх систем і структури підприємства, його персоналу, контролю за якістю продукції, системи менеджменту, в т.ч. ризик-менеджменту;
- забезпечення позитивної динаміки зростання обсягів депозитів (передусім у національній валюті України) з метою недопущення дострокового повернення коштів, розміщених вкладниками;
- скорочення адміністративних витрат та обмеження виплати бонусів, премій та інших додаткових матеріальних винагород керівникам банків;
- перманентний контроль за якістю кредитного портфеля банків на основі використання системи коефіцієнтів дохідності і ризикованості позичкових операцій з відповідним оперативним реагуванням банківського менеджменту;
- перехід від децентралізованої системи зберігання даних до централізованого бюро кредитних історій і реєстрації заставленого майна, що має знизити операційні витрати банку на здійснення оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, а також враховувати і такі аспекти його діяльності, як податкова, бюджетна, митна дисциплінованість;
- обмеження зростання проблемної заборгованості у структурі кредитного портфеля банків шляхом переоформлення кредитів з можливою їх реструктуризацією, компенсації

збитків за рахунок власного прибутку, продажу відповідної заборгованості колекторським агентствам чи іншим афільованим структурам з управління проблемною заборгованістю;

– удосконалення систем оцінки вартості заставленого майна з урахуванням усіх можливих факторів впливу на цінову динаміку відповідних товарних ринкових сегментів.

Таким чином, реалізація сукупності зазначених заходів на рівні системи комерційних банків має стати основою оптимізації кредитного процесу у взаєминах із різними групами позичальників та мінімізації ризику, що супроводжує банківські кредитні операції.

У якості *висновків із проведеного дослідження* необхідно відзначити, що процес удосконалення банківського кредитування має бути серед пріоритетних завдань при розробці комплексу заходів із подолання економічної кризи у нашій державі. При цьому без оптимізації роботи банківської системи з приводу ефективного перерозподілу коштів на кредитних засадах між суб'єктами ринку здійснити необхідні заходи, направлені на стимулювання економічного зростання і вихід із кризи, неможливо. *Перспективами подальших розвідок у даному напрямку* можуть стати дослідження, присвячені розвиткові комплексних, багаторівневих систем управління кредитним ризиком банківської діяльності з урахуванням факторів нестабільності на світових фінансових ринках.

Література

1. Андрюшин С., Кузнецова В. *Банковский сектор России и пути его реформирования // Вопросы экономики.* – 2009. – № 7. – С. 15–30.
2. *Банківські операції: Підручник / За ред. проф. А. М. Мороза.* – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
3. *Банківські ризики: теорія і практика управління: монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенок, О. О. Чуб та ін.* – К.: КНЕУ, 2008. – 456 с.
4. Гальчинський А. С. *Теорія грошей: Навч.-метод. Посібник.* – К.: Основи, 1998. – 413 с.
5. *Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М. І. Савлука.* – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.
6. Миллер Р. Л., Ван-Хуз Д. Д. *Современные деньги и банковское дело / Пер. с англ.* – М.: ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
7. *Бюлетень Національного банку України.* – 2010. – № 2. – 198 с.

Редакція отримала матеріал 17 березня 2010 р.